

Analysis of the Auditory and Semantic Implications of the Endings in Surah Yusuf *

Hossein Khani Kalqai¹

Abstract

Contemporary stylistics, as a specialized field within linguistics, offers a scientific and systematic approach to elucidating the unique rhetorical qualities of the Quran, thereby emphasizing the verbal and spiritual elegance of its divine verses. A thorough examination of the auditory effects and the semantic and auditory connections of the Quran's concluding words, referred to as "Quranic Endings (Fawasil)," in relation to the verses and surahs' content, warrants significant scholarly attention. This analysis is crucial for effectively conveying the verses' meanings and fostering auditory unity. The research utilizes a descriptive-analytical methodology to investigate the endings (fawasil) of Surah Yusuf at various auditory, semantic, and lexical dimensions. The results reveal that one of the key indicators of this surah's inimitability lies in its melodious and harmonious auditory characteristics, which stem from the careful arrangement and selection of the concluding words. The congruence between the content and the thematic as well as auditory implications of these endings ultimately fosters a sense of harmony and coherence.

Keywords: Surah Yusuf, Quranic Endings (Fawasil), Auditory Implications, Semantic Implications.

*. **Date of receiving:** 12/07/2023, **Date of approval:** 03/07/2024.

1. Assistant Professor at the University of Quranic Sciences and Islamic Teachings in Khoy, Khoy, Iran. khani@quran.ac.ir.

تحلیل دلالت آوایی و معنایی فواصل سوره یوسف *

حسین خانی کلکای^۱

چکیده

سبک‌شناسی نوین، به‌عنوان یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی، می‌تواند به‌طور علمی و نظام‌مند اعجاز بیانی قرآن را تبیین کند و زیبایی‌های لفظی و معنوی آیات و حیانی را به‌طور دقیق‌تر نمایان سازد. تحلیل دلالت‌های آوایی و کشف ارتباط معنایی و آوایی کلمات پایانی قرآن کریم، که به‌اصطلاح "فواصل قرآنی" نامیده می‌شوند، با محتوای آیه و سوره، موضوعی قابل تأمل است و نقش مؤثری در انتقال معانی آیات و برقراری انسجام آوایی دارد. این پژوهش، به روش تحلیلی- توصیفی، فواصل سوره مبارکه یوسف را در سطوح مختلف آوایی، دلالتی و لغوی مورد بررسی و تحلیل قرار داده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که یکی از جلوه‌های اعجاز در این سوره، نظم آهنگ و موسیقی دلنشین و اعجاز‌آور آن است که از چینش و انتخاب واژگان پایانی آیات حاصل شده و تناسب محتوا و مضمون آیات با دلالت معنایی و آوایی فواصل در نهایت هماهنگی و انسجام قرار دارد.

واژگان کلیدی: سوره یوسف، فواصل قرآنی، دلالت آوایی، دلالت معنایی.

*. تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۳ و تاریخ تأیید: ۱۴۰۳/۰۴/۱۴.

۱. استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم دانشکده خوی، خوی، ایران: khani@quran.ac.ir.

مقدمه

یکی از وجوه اعجاز قرآن کریم که مورد اتفاق نظر تمامی زبان‌شناسان، مفسران، قرآن‌پژوهان و صاحب‌نظران حوزه علوم قرآن است، اعجاز بیانی آن می‌باشد. این اعجاز در سطوح مختلف بلاغی، صرفی، نحوی، گفتمان، آوایی و ... در لایه‌های گوناگون قرآن جلوه‌گری می‌کند. (شیخ جامی پشته نی؛ ۱۴۰۱)

بررسی اعجاز موسیقایی و بلاغت صدا و آوا در آیات وحیانی، و کشف و تحلیل ارتباط نظم آهنگ واژگانی قرآن با معانی حاصل از آیات، سیاق و سوره‌ها، می‌تواند ضمن نمایان ساختن جلوه‌ای از اعجاز قرآن، به درک و فهم دقیق پیام و محتوای آیات کمک شایانی کند.

کلمات پایانی آیات قرآن، یا به اصطلاح "فواصل قرآنی"، نقش بسزایی در انتقال معانی آیات و برقراری انسجام آوایی آنها دارند. (توکلی؛ ۱۴۰۲) «فواصل آیات نقش مؤثری در حفظ آهنگ کلی آیه و تداعی مفاهیم در ذهن مخاطب دارد، به طوری که اگر یک حرف از کلمات آن جابجا شود، نظم آهنگ آیات به هم می‌خورد. اما نباید فراموش کرد که کارکرد فاصله در قرآن تنها به حفظ موسیقی و نظم آهنگ آیات محدود نمی‌شود، بلکه تغییراتی ایجاد می‌کند تا برخی ترکیب‌ها را از حالت‌های عادی خارج سازد» (سیدی، ۱۳۹۰: ۲۹۰). دلالت‌های معنایی حروفی که فواصل آیات را تشکیل می‌دهند و یا آخرین حرف پایانی فواصل (حرف روی)، به طور اعجازگونه‌ای، انسجام لفظی و معنایی آیات یک سوره را به نمایش می‌گذارد. گفتمان قرآنی همچنین با استفاده از واژگان متفاوت در قسمت پایانی آیات، تمایز ویژه‌ای پیدا می‌کند. این پدیده سبکی عمدتاً به بافت موقعیتی که واژه‌ها در آن به کار رفته‌اند، مرتبط است (عبدالوف، ۱۳۹۰: ۲۲۹).

با توجه به آنچه بیان شد، این پژوهش به بررسی دلالت‌های آوایی و معنایی فواصل سوره مبارکه یوسف می‌پردازد و در نظر دارد جلوه‌های اعجاز‌آمیز فواصل این سوره را تبیین و تحلیل کرده، از معانی مکنون آن‌ها رمزگشایی نماید و به سؤالات زیر پاسخ دهد: ۱. فواصل سوره یوسف چه دلالت‌های آوایی و معنایی ایفا می‌کنند؟ ۲. جلوه‌های اعجاز فواصل قرآنی در سوره یوسف چگونه نمایان شده است؟ ۳. رابطه انواع فواصل با دلالت معنایی آیه و سوره چگونه است؟

بررسی‌های انجام‌شده در خصوص پیشینه این پژوهش نشان می‌دهد که مقالات و کتاب‌های متعددی در این حوزه نوشته شده که به موضوع فواصل قرآنی پرداخته‌اند؛ اما در موضوع فواصل سوره یوسف، پژوهشی یافت نشد. در ادامه به برخی از پژوهش‌های انجام‌شده اشاره می‌شود: ۱. «دراسة حول أسرار الإعجاز في نسق الفاصلة القرآنية» به قلم صفیه السعدیه؛ ۲. «الدراسة الصوتية في لغة القرآن و دلالتها في

الآيات الفقهية» تأليف كبرى روشنفکر، خلیل پروینی، سعیده ممیزی، راضیه سادات سادات الحسینی؛ ۳.
«اسرار الفاصله القرآنیة فی سورة الاحزاب» تألیف یمینه رکاب جابری و حکیمه سماتی؛ ۴. «تحلیل دلالت
آوایی فواصل آیات بهشت و جهنم» تألیف فاطمه فیروزقی و حسین خانی کلفای.

الف. مفهوم شناسی فاصله

برای "فاصله" تعاریف مختلفی از سوی دانشمندان پیشین مانند رمانی و باقلانی ارائه شده است. از جمله این تعاریف: «فواصل حروفی هستند که در مقاطع قرار دارند و سبب انتقال معانی به شکل زیبا می شوند» (جابری و رمانی، ۲۰۱۴: ۱۰). همچنین گفته شده: «فاصله مکثی است میان دو آیه که به هنگام توقف در بیان ایجاد می شود و به زیبایی کلام کمک می کند؛ و این روشی است برای تمایز قرآن از دیگر سخنان» (مرسی، ۱۳۹۹: ۱۹).

تعریفی که امروزه در میان دانشمندان این حوزه رایج و مورد پذیرش است، چنین بیان شده: «فاصله به معنای کلمات پایانی آیات قرآنی است، چراکه فاصله نقش قافیه در شعر را دارد» (همان: ۱۰: آخوندی؛ ۱۴۰۱).

زرکشی و ابن منظور از جمله دانشمندانی هستند که این تعریف را تأیید کرده اند، زیرا فاصله را همانند قافیه در شعر و قرینه سجع دانسته اند (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۱، ۵۲۱؛ زرکشی، ۱۳۱۶: ۵۳).
در تعریف «سجع» آمده است: همسانی دو یا چند فاصله در یک حرف، مانند کلمات «الکوثر، انحر و الأثر» در سوره مبارکه کوثر (عباجی، ۱۳۷۷: ۳۷).

با توجه به آنچه گفته شد، این سؤال مطرح می شود که آیا سجع در بلاغت همان فاصله در قرآن است؟ برخی از دانشمندان و پژوهشگران، از جمله رمانی، اجازه نداده اند که صفت «سجع» بر فواصل قرآنی اطلاق شود، چراکه در سجع، اصل و هدف، وزن و سجع است و معنی بعداً بر آن حمل می شود. اما در فاصله، تابع معناست و خود به تنهایی هدف و غرض اصلی گوینده یا نویسنده نیست (حمیدی أبوعلی، ۲۰۰۰: ۶۷).

۱. انواع فواصل قرآنی

فاصله بر اساس حرف روی و وزن به شش نوع تقسیم می شود:
الف. متماثل: فاصله ای که در آن کلمه آخر آیات دارای حرف روی یکسان است؛ مانند: ﴿وَالطُّورِ، وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ، فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ، وَالتَّبِيتِ الْمَعْمُورِ﴾ (طور: ۱-۴)

ب. متقارب: فاصله‌ای که در آن حرف روی یکسان نیست، اما هم‌مخرج است؛ مانند: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ، إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ، اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (حمد: ۶-۲)

ج. منفرد: فاصله‌ای نادر که در آن حرف روی نه متماثل است و نه متقارب؛ مانند: ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ، وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ، وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾ (ضحی: ۹-۱۱) (حسنای، ۲۰۰۰: ۱۴۵-۱۵۰)
د. مطرف: فاصله‌ای که کلمات آخر آیات دارای حروف همسان هستند اما وزنشان متفاوت است؛ مانند: ﴿وَالضُّحَى، وَاللَّيْلُ إِذَا سَجَى، مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى﴾ (ضحی: ۱-۳)
ه. متوازی: فاصله‌ای که در آن کلمات آخر آیات هم در وزن و هم در حرف روی یکسان هستند؛ مانند: ﴿فِيهَا سُرُورٌ مُرْفُوعَةٌ، وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ، وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ﴾ (غاشیه: ۱۳-۱۵)
و. متوازن: فاصله‌ای که در آن کلمات آخر آیات تنها هم‌وزن هستند؛ مانند: ﴿وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ، وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ﴾ (همان: ۱۵۰)

۲. دلالت‌های پدیده فاصله در قرآن

دانشمندان علم نحو و بلاغت در فواصل قرآنی به اندوخته‌های علمی، ادبی و بلاغی فراوانی دست یافته‌اند و با ارائه این دانش، جویندگان علم قرآن را به درک بلاغت و برخی از وجوه اعجاز آن رهنمون کرده‌اند، چراکه هیچ‌کس جز خداوند متعال بر تمامی وجوه اعجاز قرآن احاطه ندارد. حقیقت این است که قرآن سرچشمه علوم مختلف از جمله صرف، بلاغت، اخلاق، شریعت، پزشکی، نجوم و غیره را برای جهانیان گشوده است که از فیوضات آن بهره‌مند می‌شوند. یکی از مباحث علوم بلاغت، موضوع فواصل قرآنی است که در این مقاله قصد داریم به بررسی این پدیده بپردازیم.

پدیده فاصله در سه سطح لغوی، دلالتی و صوتی مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد:

الف. سطح لغوی (مناسبت لغوی فواصل): تناسب در زبان عربی امری مطلوب و پسندیده است و در آن، برخی اصول ساختاری ممکن است برای رعایت زیبایی و هماهنگی کنار گذاشته شود. نمونه‌هایی از احکامی که به خاطر رعایت فاصله از ساختار اصلی دور شده‌اند عبارتند از:

۱. تقدیم معمول بر عامل یا معمول دیگر، مانند «أَهْؤْلَاءُ إِيَّاكَ كَانُوا يَعْبُدُونَ» یا «وإياك نستعين» و «لنريك من آياتنا الكبرى» (عبدالغنی المرسى، ۱۹۱۹: ۹۴).

۲. تقدیم چیزی که از لحاظ زمان متأخر است، مانند «فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى». اگر رعایت «فاصله» نبود، «الأولى» باید متقدم می‌شد. مانند: ﴿لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ (قصص: ۷۰). (همان: ۹۵) در این مثال، تقدیم «الآخرة» بر «الأولى» علاوه بر رعایت فاصله، دلالت معنایی دارد زیرا در سیاق قرآنی، آخرت بر دنیا ترجیح دارد: ﴿وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى﴾ (ضحی: ۴).

۳. تقدیم فاضل بر افضل؛ مانند «برب هارون و موسی».
۴. تقدیم ضمیر بر مضمشر؛ مانند «فأوجس فی نفسه خيفة موسى».
۵. تقدیم صفت جمله بر صفت مفرد و...
- ب. سطح دلالتی: در علم بدیع و آرایه‌های ادبی، فواصل قرآنی با آرایه‌های متعددی تزیین شده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
۱. تمکین: هماهنگی قافیه که نویسنده یا شاعر برای آن مقدمه‌چینی می‌کند تا واژه مورد نظر به طور دقیق و متناسب در جای خود قرار گیرد. مانند: «قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَافُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتَّكِرَ مَا يَغْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ» (هود: ۸۷) که در آن، ترتیب ذکر حلم و رشد با محتوای آیه هماهنگی دارد (همان: ۱۳۱).
۲. تصدیق: این آرایه به این معناست که لفظ آخر آیه با همان فاصله در ابتدای آیه نیز ذکر شود. ابن معتر این حالت را به سه بخش تقسیم می‌کند:
- حالت اول: اولین کلمه آیه با فاصله همسان باشد: «وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ» (آل عمران: ۸).
- حالت دوم: برخی کلمات با فاصله همسان باشند: «وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ» (انعام: ۱۰) (همان: ۱۴۱).
۳. توشیح: آوردن لفظی در ابتدای کلام که دلالت معنوی بر قافیه دارد. مانند: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ» (آل عمران: ۳۳) که ارتباط معنوی میان «اصطفی» و «العالَمین» برقرار است (همان: ۱۴۲).
۴. ایغال: افزودن عبارتی در پایان کلام که بدون آن، معنی ناقص می‌ماند. مانند: «اتَّبِعُوا مَن لَّا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُّهْتَدُونَ» (یس: ۲۱) که «وهم مهتدون» ایغال است زیرا مکمل معناست.
- ج. سطح آوایی: نظام آوایی قرآن کریم از هماهنگی حیرت‌انگیز در حرکات، سکنات، آهنگ، مدّ و... برخوردار است که دل‌ها و گوش‌ها را به خود جذب می‌کند. این ویژگی آوایی حتی در زمان نزول قرآن برای اعراب سخن‌شناس آن‌چنان جذاب بود که حتی مخالفان نیز به صورت مخفیانه به آن گوش می‌دادند و آن را تحسین می‌کردند. در عصر حاضر نیز، این ویژگی آوایی برای کسانی که حتی با زبان عربی آشنا نیستند، تأثیرگذار است. انتخاب نوع حروف و کلمات، چینش آن‌ها و آغاز و پایان آیات و عبارات، همه الهام‌بخش معنا و محتوای آن است و این هماهنگی بی‌نظیر تنها با اعجاز قرآن قابل توضیح است (خضر، ۲۰۰۹: ۱۸).

موسیقی فواصل که آیات قرآن با آن به پایان می‌رسند، یکی از جلوه‌های کمال و زیبایی موسیقی است و هماهنگی شگفت‌انگیزی میان نوع صوت، سیاق و مفهوم آیات برقرار می‌کند. اغلب، فواصل با حروف نون و میم ختم می‌شوند که به خودی خود دارای موسیقی طبیعی هستند. یا با مدّ پایان می‌یابند که با طبیعت قرآن سازگاری دارد (الرافعی، ۱۹۹۷: ۱۷۰).

ریتم و آهنگ فواصل آیات قرآن کریم با سجع در کلام عرب برابری می‌کند. هرچند که سجع، به‌خاطر دوری از تکلف، همیشه به یک شکل نمی‌آید. در قرآن نیز فواصل به یک شکل ثابت نیستند، بلکه گاهی هم‌قافیه و گاهی مختلف به کار می‌روند. موسیقی سجع پایبند به اوزان و بحرهای شعر نیست، اما گاهی برخی آیات با اوزان شعری همخوانی دارند، ولی هیچ مشابهتی با یک بیت شعر ندارند (مرسی، ۱۳۹۹: ۱۶۶).

در مورد حروف پایانی فواصل، می‌توان گفت که اعراب تمایل داشتند در سجع و قافیه از حروف مدّ، لین و غنه مانند نون و میم و همچنین حروف شفوویه و اسنانیه استفاده کنند و از کاربرد حروف سخت تلفظ یا حروفی که به هنگام وقف وضوح ندارند، خودداری کنند. این موضوع در فواصل قرآنی نیز مورد توجه بوده است (خضر، ۲۰۰۹: ۷۷). در قرآن کریم، بسیار مشاهده می‌شود که فواصل با نون ختم می‌شوند که قبل از آن حرف مدّ آمده است. سیوطی می‌گوید: در قرآن کریم، ختم فواصل به حروف مدّ و لین و الحاق آن به نون بسیار است و حکمتش این است که می‌توان در آن تغییراتی اعمال کرد، همان‌طور که اعراب در آوازه‌ها الف، یاء و نون را به هم متصل می‌کردند تا صدا مدّ پیدا کند و کشیده شود. و این در قرآن کریم، در سهل‌ترین جای وقف و شیرین‌ترین مقطع ذکر شده است (خضر، ۲۰۰۹: ۷۸).

بیشتر حروف عربی که برای ترانه و آواز به کار می‌روند، دو حرف نون و میم هستند و در فواصل قرآنی نیز این دو حرف بیشترین کاربرد را دارند. نون از بهترین صداهایی است که برای ایجاد غنه و آواز در کلام به کار می‌رود و میم نیز در نغمه‌سرایی و آوازسازی همتای نون است، هرچند که کمتر از آن استفاده می‌شود. بنابراین میان این دو در کلام عرب تبادل و «ابدال» صورت می‌گیرد، مانند «الحزون» و «الحزوم» به معنای زمین سخت.

لازم به توضیح است که این آهنگین بودن و هماهنگی آوایی در قرآن کریم نه تنها موجب زیبایی بیشتر آن می‌شود، بلکه به طور خاص موجب تأثیرگذاری بیشتر بر شنونده و افزایش درک و فهم معنای آیات می‌شود (خالدی: ۱۴۰۱). حروفی از لحاظ وضوح شنوایی متفاوت هستند و می‌توان آنها را از این دو جهت (از وضوح کمتر به بیشتر) به این صورت تقسیم‌بندی کرد: مهموس انفجاری مانند: «ت، ک، ب»؛ مهموس اهتکاکی مانند: «ش، س، ث، ف»؛ مهموس مزدوج مانند: «تش (به سکون تاء)»؛ مجهور انفجاری مانند: «ق، ب، د، جیم قاهره»؛ مجهور اهتکاکی مانند: «ذ، ز، جیم شامی»؛ مجهور مزدوج مانند: «جیم فصیح»؛ مجهور اصوات انفی مانند: «م، ن»؛ اصوات تکراری و کناری: «ر، ل» (خضر، ۲۰۰۹: ۷۹).

ب. نگاه اجمالی به سوره یوسف

سوره یوسف، پنجاهمین سوره قرآن و از سوره‌های مکی است. این سوره ۱۱۱ آیه، ۱۶۰۰ کلمه و ۷۱۶۶ حرف دارد و نام آن از محتوای آیاتش گرفته شده، زیرا مربوط به داستان حضرت یوسف (علیه السلام) می‌باشد. همچنین، این سوره با عنوان «أحسن القصص» نیز شناخته می‌شود (قرشی، ۱۳۷۵: ۵، ۷۳). اولین نکته قابل بررسی در سوره یوسف، مضمون و محتوای آن است. این سوره به وضوح به وصف ولایتی می‌پردازد که خداوند نسبت به بندگان مخلص دارد (فرهادیان؛ ۱۴۰۱) و این موضوع به طور برجسته در آغاز و پایان سوره نمایان است. مضامین این سوره به طور منسجم و پیوسته ارائه شده‌اند، به طوری که داستان یوسف به طور مفصل و بی‌وقفه از ابتدا تا انتها در قرآن آمده است، که در هیچ سوره دیگری مشابه آن یافت نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۱، ۹۹). سوره یوسف از نظر آوایی آهنگین و موزون است و ضرباهنگی کوبنده و آرام دارد که به خوبی با محتوای سوره هماهنگ است.

۱. آوا و آهنگ در سوره یوسف

یکی از مهم‌ترین جنبه‌هایی که به عنوان اعجاز قرآن مطرح شده، نظم آهنگ واژگان است که از ویژگی‌هایی مانند آوای حروف، حرکات، انتخاب کلمات، جایگاه آنها، و نظمشان در فقرات، طولانی بودن یا کوتاه بودن کلمات و فواصل و... ناشی می‌شود. آوا و نغمه، همان «ارزش ذاتی واژگان و ساخت لغوی آنها» است (کریم الکواز، ۱۳۸۶: ۳۰۳).

آوای سوره یوسف به طور خاصی با معنا، محتوا و مقتضای حال آن انطباق دارد و شیرینی و لذت چشم‌نوازی به سبک و اسلوب سوره بخشیده است. انتخاب کلمات و واژه‌های به کاررفته در جملات و عبارات سوره یوسف با إلیان و صدای ویژه خود و سیستم صوتی دل‌انگیزش، تأثیرپذیری این بخش از قرآن را به خوبی نمایش می‌دهد. این آوا و موسیقی، یکی از رازهای این سوره است و هیچ ساختار ادبی قدرت برابری با آن را ندارد (تقی‌پور نیگجه، ۱۳۹۷: ۲۲).

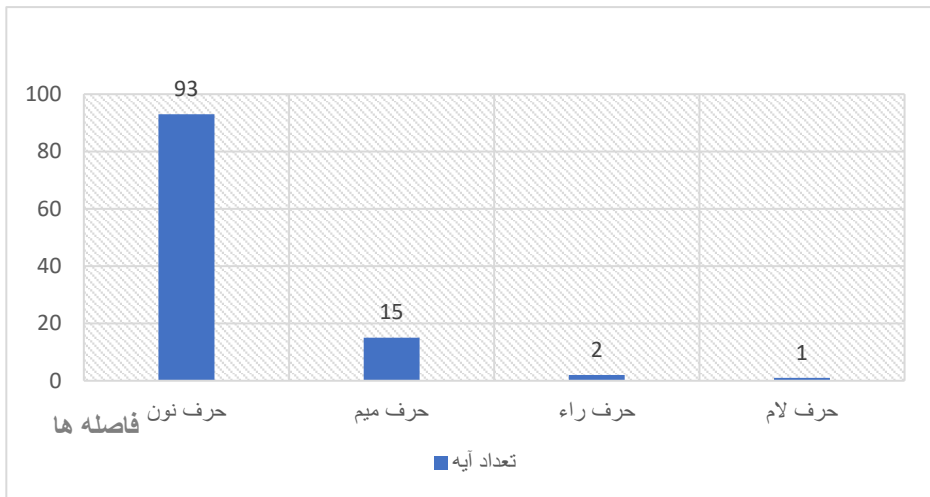
۲. فواصل سوره یوسف

در فواصل، حروف روی از نظر صوتی باید با یکدیگر هم‌خوانی داشته باشند، زیرا هرچه میزان و نوع کلمات یا حروف مشترک آن‌ها بیشتر باشد، موسیقی بهتری به گوش می‌رسد. این ویژگی ساختاری، که ارتباطی نزدیک با معنا دارد، در تمامی سوره‌های قرآن به شکل‌های گوناگون مشاهده می‌شود. این آرایه در هر سوره با توجه به حال و هوای آن، طول آیات و میزان همسانی فواصل، نمودهای متفاوتی پیدا می‌کند (خرقانی، ۱۳۹۲: ۱۵۱).

فاصله، ارتباط هنری میان کلمات است و زیبایی و جذابیت کلام را افزایش می‌دهد. (حسینی: ۱۴۰۲) استفاده از آن در سرتاسر سوره باعث ایجاد لذت هنری در مخاطب می‌شود و با ایجاد هماهنگی خاص بین الفاظ و جملات، به ایجاد موسیقی بیشتر و انسجام در سطح کل سوره منجر می‌گردد. در این سوره، فاصله‌هایی که در آیات به کار رفته است، تصویری کامل از ابعادی است که جملات موسیقایی بدان ختم می‌یابند. به عبارت دیگر، هر آیه با سخنی به پایان می‌رسد که بخشی از اعضای پیشین آیه است. بنابراین، به دلیل پیوند شدید با دیگر اجزاء، آیه نمی‌تواند بی‌نیاز از آن باشد. همچنین، فواصل آیات این سوره به چهار حرف «نون، میم، راء و لام» ختم شده‌اند که پیوند عجیبی میان آن‌ها وجود دارد، مانند: «تعقلون، حکیم، قهار، وکیل». نمودار زیر نشان‌دهنده فراوانی و بسامد این چهار حرف در فواصل سوره یوسف ﷺ است.

نمودار شماره ۱: میزان بسامد موسیقی فواصل سوره یوسف

قدما به حروف «نون، میم، راء و لام» لقب «أصوات دلقی» داده‌اند (حیدریان، ۱۳۸۲: ۲۱۷)، زیرا این حروف در تقارب مخرج دارای لفظ مشترک هستند و از وضوح شنیداری بالایی برخوردارند به حدی که آشکارترین حروف صامت بر گوش محسوب می‌شوند و گاهی آن‌ها را شبیه حروف مصوّت می‌نامند، زیرا از نظر وضوح شنیداری شبیه حرکات هستند. اما این ویژگی در حرف «نون» متمایزتر است و علاوه بر آن دارای صفت غَنة نیز می‌باشد (صالح، ۲۰۰۳: ۲۶ و ۲۸).

در میان ۱۱۱ آیه سوره یوسف ﷺ، ۹۳ فاصله به حرف «نون» ختم شده که ماقبل آن «الف مدی» و «یاء مدی» است و در حیطه فواصل متماثل قرار می‌گیرد. ۱۵ فاصله به حرف «میم» ختم شده که ماقبل

آن حرف «یا مدی» است، و دو فاصله به حرف «راء» و یک فاصله به حرف «لام» ختم شده‌اند. به دلیل نزدیکی مخرج حروف «میم، نون، راء و لام»، این فواصل به عنوان فواصل متقارب محسوب می‌شوند. این امر نشان‌دهنده تقارب و شباهت صداها است که با موسیقی‌های روح‌پرور و دلنواز خود، تأثیر عمیقی بر احساسات آدمی می‌گذارد و موجی از شور و شغف را در نهاد او ایجاد می‌کند، همچنین انسجامی عمیق در سطح کلی سوره به وجود می‌آورد.

تکرار بالای فواصل با حرف «نون»، که برخی از زبان‌شناسان آن را برای تعبیر صمیمیت به کار برده‌اند (عباس، ۱۹۹۸: ۱۵۸)، در ارتباط با سلسله حوادث داستان و سطح کل سوره، بیانگر وضوح و روشنی نعمتی است که خداوند به بنده پاک خود حضرت یوسف (علیه السلام) عطا کرد تا عظمت خود را به تصویر بکشد. همچنین، صحنه‌های این ماجرا به گونه‌ای مشابه صحنه‌های یک فیلم یا تابلوی هنری با نمایش روشن و تأثیرگذار جزئیات، با دلالت آوایی و ریتم فواصل این سوره به شکل اعجاز‌آمیزی جلوه‌گری می‌کند.

۳. فواصل مختوم به «نون»

۹۳ فاصله از ۱۱۱ فاصله این سوره به حرف روی «ن» ختم شده که در جدول زیر به تفصیل می‌آید:

شماره آیه	فاصله	موضوع	شماره آیه	فاصله	موضوع
۱	المبین	آیات الهی (قرآن)	۵۶	المحسنین	قدرتمند ساختن یوسف با اراده و رحمت خداوند
۲	تعقلون	نزول قرآن به زبان عربی	۵۷	یتقون	سرای آخرت برای اهل ایمان و تقوا بهتر است.
۳	الغافلین	أحسن القصص (بهترین حکایات در قرآن)	۵۸	منکرون	ورود برادران یوسف به محضر او
۴	ساجدین	سجده ستارگان، خورشید و ماه برای حضرت یوسف در)	۵۹	المنزلین	اعطای با غله به برادران یوسف و تقاضای آوردن برادر کوچک
۵	مبین	کید برادران یوسف و دشمن شیطان	۶۰	تقربون	محرومیت در صورت عدم حضور برادر کوچک
۷	السائلین	حکایت داستان یوسف (علیه السلام) برای دانش‌طلبان و اهل تحقیق	۶۱	فاعلون	تقاضای بردن برادر کوچک به مصر

شماره آیه	فاصله	موضوع	شماره آیه	فاصله	موضوع
۸	مبین	اتهام ضلالت حضرت یعقوب توسط برادران یوسف	۶۲	یرجعون	پس دادن پنهانی متاع برادران یوسف
۹	صالحین	نقشه قتل یوسف و توبه بعد از آن	۶۳	حافظون	قول مواظبت از برادر کوچک توسط برادران یوسف
۱۰	فاعلین	تغییر نقشه قتل یوسف و انداختن در چاه	۶۴	الراحیمین	خداوند بهترین مراقب و حافظ است
۱۱	ناصحون	ادعای خیرخواهی برای یوسف از طرف برادران او	۶۷	المتوکلون	توصیه حضرت یعقوب به فرزندان خود برای نحوه ورود به مصر
۱۲	حافظون	ادعای محافظت از یوسف (عليه السلام) از طرف برادران وی	۶۸	لا يعلمون	تمکین فرزندان به خاطر پدر و عالم بودن پدر
۱۳	غافلون	پرشان خاطری حضرت یعقوب نسبت به غفلت برادران از یوسف	۶۹	یعلمون	پناه دادن بنیامین توسط یوسف
۱۴	خاسرون	اطمینان خاطری برادران یوسف برای حفاظت از او	۷۰	سارقون	قرار دادن جام زرین دربار بنیامین
۱۵	لایشعرون	تصمیم برادران حضرت یوسف برای انداختن او به چاه	۷۱	تفقدون	ادعای گم شدن جام زرین
۱۶	بیکون	بازگشت گریه‌کنان برادران	۷۳	سارقین	تأکید برادران یوسف به دزد نبودن خود
۱۷	صادقین	ادعای برادران یوسف برای طعمه گرگ نشدن یوسف	۷۴	کاذبین	تذکر برای سزای دروغگویان
۱۸	تصفون	پیراهن آلوده به خون دروغین و صبر جمیل حضرت یعقوب	۷۵	ظالمین	بردگی سزای دزد
۱۹	یعلمون	نجات حضرت یوسف توسط کاروان عبوری	۷۷	تصنعون	اتهام دزدی به بنیامین و یوسف توسط برادران
۲۰	زاهدین	فروش حضرت یوسف به بهای اندک	۷۸	المحسنین	تقاضای آزادی بنیامین
۲۱	لا يعلمون	هدیه یوسف به زلیخا توسط عزیز مصر / تعلیم تأویل رویا به یوسف	۷۹	ظالمون	عدم جایگزین بنیامین با سایر برادران

شماره آیه	فاصله	موضوع	شماره آیه	فاصله	موضوع
۲۲	المحسنین	اعطای حکمت و دانش یوسف از طرف خدا در سن رشد	۸۰	الحاکمین	ناامیدی برادران از آزادی بنیامین
۲۳	الظالمون	درخواست مرآده یوسف توسط همسر عزیز مصر	۸۱	حافظین	بازگشت برادران به کنعان
۲۳	المخلصین	انحراف یوسف از آلودگی	۸۲	صادقون	شاهد آوردن برادران باری بازداشت بنیامین
۲۶	الکاذبین	شهادت به نفع یوسف	۸۵	هالکین	ملامت یعقوب (علیه السلام) توسط فرزندان خود بخاطر بی تابی برای یوسف
۲۷	الصادقین	روشن شدن صداقت حضرت یوسف	۸۶	لاتعلمون	شکوه بردن یعقوب (علیه السلام) به خدا
۲۹	الخاطنین	حکومت همسر عزیز مصر	۸۷	الکافرون	فرستادن فرزندان برای تفحص از یوسف
۳۰	مبین	رسوای همسر عزیز مصر در میان زنان مصر	۸۸	المتصدّقین	تقاضای صدقه و دستگیری برادران یوسف از عزیز مصر (یوسف)
۳۲	الصاغرين	اصرار زلیخا برای مرآده با یوسف (علیه السلام)	۸۹	جاهلون	پرسش یوسف از برادران خود درباره نحوه برخورد با یوسف
۳۳	الجاهلین	زندانی یوسف و خشنودی او از این زندانی	۹۰	المحسنین	شناخته شدن یوسف توسط برادران او
۳۵	حین	ادامه زندانی یوسف	۹۱	الخاطنین	اعتراف برادران به برتری یوسف و خطای خود
۳۶	المحسنین	بیان خواب دو زندانی به حضرت یوسف	۹۲	الراحمین	عفو برادران توسط یوسف
۳۷	کافرون	وعده تعبیر خواب به آنها توسط حضرت یوسف	۹۳	اجمعین	فرستادن پیراهن به حضرت یعقوب
۳۸	لایشکرون	دعوت زندانیان به توحید توسط حضرت یوسف	۹۴	تفندون	یافتن بوی پیراهن یوسف توسط حضرت یعقوب
۴۰	لایعملون	دعوت به توحید توسط حضرت یوسف	۹۶	لاتعلمون	بینا شدن حضرت یعقوب با پیراهن یوسف (علیه السلام)
۴۱	تستقیان	تعبیر خواب زندانی اول برای مرگ	۹۷	خاطنین	طلب مغفرت برادران یوسف از حشرت یعقوب
۴۲	سنین	تعبیر خواب زندانی دوم و تقای نجات و کمک از پادشاه	۹۹	آمنین	پناه دادن یوسف به پدر و مادر و خانواده خود

شماره آیه	فاصله	موضوع	شماره آیه	فاصله	موضوع
۴۳	تعبیرون	تقاضای پادشاه مصر راه تعبیر خواب خود	۱۰۱	الصالحین	شکر خدا توسط یوسف (علیه السلام) و دعا برای پیوستن به صالحین
۴۴	عالمین	تعبیر نادرست خواب پادشاه توسط معتبران	۱۰۲	یمکرون	این حکایت از اخبار غیبی است
۴۵	أرسلون	فرستادن پیک برای یوسف	۱۰۳	مؤمنین	بیشتر مردم ایمان نمی آورند
۴۶	یعلمون	بیان خواب پادشاه به یوسف توسط پیک	۱۰۴	العالمین	قرآن تذکر برای عالمیان
۴۷	تأکلون	تعبیر خواب پادشاه توسط حضرت یوسف (صلی الله علیه و آله)	۱۰۵	معرضون	روی گرداندن از آیات الهی
۴۸	تحصنون	تعبیر خواب پادشاه توسط حضرت یوسف (صلی الله علیه و آله)	۱۰۶	مشکرون	اکثریت ایمان نمی آورند و مشرک هستند
۴۹	یعضرون	تعبیر خواب پادشاه توسط حضرت یوسف (پایان قحطی و رسیدن به آسایش)	۱۰۷	لایشعرون	حدوث ناگهانی قیامت و غفلت اکثریت
۵۱	الصادقین	اعتراف زلیخا و روشن شدن بی گناهی حضرت یوسف (علیه السلام)	۱۰۸	المشکون	دعوت به خدا
۵۲	الخائنین	اثبات عدم خیانت حضرت یوسف (علیه السلام)	۱۰۹	لاتعقلون	عبرت از پیشینیان و آخرت از آن اهل تقوا
۵۴	أمین	انتخاب حضرت یوسف توسط پادشاه به عنوان امین خود	۱۱۰	المجرمین	رسیدن پیامبران به آستانه ناامیدی
			۱۱۱	یؤمنون	عبرت برای خردمندان قرآن تفصیل همه چیز و هدایت برای مؤمنان

تحلیل فاصله‌های مختوم به نون نشان می دهد که:

از ۹۳ فاصله، ۸۴ فاصله به فعل مضارع یا شبه فعل مضارع (یعنی اسم فاعل) مربوط می شود که دلالت بر استمرار و تجدد رخدادها و پویایی صحنه‌های داستان دارد. این ویژگی نشان می دهد که حرکت، تکاپو، و کنش زندگی به صورت زنده در تمام صحنه‌های آن موج می زند و تصویری پویا و زنده از تقابل خیر و شر، صفات پسندیده و انسانی و صفات ناپسند و غیراخلاقی به نمایش گذاشته شده است. با تأمل در محتوای لغوی فاصله، مشاهده می شود که بسیاری از صفات و غرائز انسانی مثبت و منفی با

هم درافتاده‌اند و با وجود نیروی کمتر سپاه خیر نسبت به سپاه شر، در نهایت پیروزی و غلبه با صفات پسندیده است. هرچند که در مقاطعی کوتاه نیروهای صفات ناپسند نیز پیروز میدان بوده‌اند، ولی در نهایت نتوانسته‌اند در این نبرد حق و باطل دوام بیاورند و میدان را به نیروهای حق و خیر واگذار کرده‌اند. (مطهر پارسا؛ ۱۴۰۰)

تناسب و انسجام کامل ساختار نحوی فاصله‌ها با افراد و بازیگران اصلی داستان، به گونه‌ای است که ستارگان و بازیگران این نمایش در اغلب صحنه‌ها به صورت گروهی از جنس مرد و مذکر حضور دارند و تنها در چند صحنه حضور یک نفره یا دو نفره دیده می‌شود. از ۹۳ فاصله، ۸۶ فاصله به صورت جمع مذکر سالم و ملحق به آن به شکل فعل مضارع یا شبه فعل اسم فاعل به کار رفته و ۶ فاصله به شکل مفرد و یک فاصله به شکل مثنی آمده است.

پربسامدترین فاصله‌ها به ترتیب مربوط به «علم و مشتقات لفظی و معنایی آن» است که در شکل ایجابی، تأکید بر اهمیت علم و آگاهی در پیمودن صراط مستقیم و یافتن حقایق را نمایان می‌کند و به عنوان نعمت الهی و اعطای آن به بنده‌ای از بندگان برگزیده خدا مطرح می‌شود. در شکل سلبی، به عدم آگاهی نسبت به مقام حضرت یوسف و حضرت یعقوب از طرف برادران حضرت یوسف و جاهلان دلالت دارد. پس از علم و مشتقات آن، فاصله‌های «صادقین»، «محسنین»، «ظالمین»، و «خاطئین» از بسامد بیشتری برخوردارند که با محتوا و موضوعات و رخدادهای سوره کاملاً هماهنگ و متناسب است، زیرا محورهای اصلی داستان شامل علم در دو حالت سلبی و ایجابی، صداقت و نیکوکاری، ظلم و ستم، و خطا و گناه است.

تمامی حروف قبل از «ن» (حرف پایانی این فاصله‌ها) حروف مدی «یاء» یا «واو» هستند که باعث شده تمامی فاصله‌ها به شکل مد و کشیده تلفظ شوند و ریتم و موسیقی دل‌انگیز و جذابی ایجاد گردد. این موسیقی هم با صحنه‌های جذاب و رخدادهای جالب داستان هماهنگی دارد و هم مخاطب را با موسیقی دلنشین به پیگیری ادامه داستان تحریک و تشویق می‌کند.

در خصوص کاربرد انواع فواصل قرآنی، با توجه به اینکه تمامی ۹۳ آیه مختوم به حرف «ن» هستند، این آیات با هم فاصله متمائل دارند و با لحاظ وزن فاصله‌ها و تشابه پایانی آن‌ها، فاصله‌ها از نوع مطرف و متوازی هستند.

آرایه‌های به کار رفته در سطح دلالتی فاصله‌های مختوم به «ن» در این سوره، بیشتر از نوع «تمکین» هستند، یعنی قسمت پایانی آیه در تأیید و مناسب بخش اول و مقدماتی آن است و از لحاظ مناسبت

معمول آیه برای تقریر حکم موجود در مضمون آیه، تأکید آن، بیان افزوده محتوایی جدید به آیه، یا تعلیق بر آن به کار رفته است. به عنوان نمونه:

﴿الرَّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾ (یوسف: ۱): این آیه با حروف مقطعه شروع شده که ویژگی خاص قرآن کریم است، سپس به منظور تعظیم و تفخیم با حرف اشاره بعید «تلك» به آن اشاره شده و آیه با فاصله «مبین» به پایان رسیده که متناسب با مضمون آیه و در راستای تأیید آن است، زیرا «مبین» یکی از صفات قرآن است و دلالت بر روشنگری ذاتی آن دارد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۷۵ و ۷).

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (یوسف: ۲): «لعلکم تعقلون» مؤثر مضمون اصلی آیه یعنی «نزل قرآن به زبان عربی» است. هرچند در ظاهر امر چنان نمایان نیست، اما با بررسی ویژگی زبانی زبان عربی درمی یابیم که تنها این زبان می تواند دقائ و ظرافت های معنایی و محتوایی قرآن را بیان کند.

در خصوص تقدیم و تأخیر به خاطر رعایت سجع و فاصله، می توان به موارد زیر اشاره کرد: ﴿أَرْسَلْهُ مَعَنَا غَدًا يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ (یوسف: ۱۲): بخش اول و آغازین آیه به درخواست برادران یوسف برای بیرون بردن یوسف و انجام توطئه علیه او اشاره دارد. آن ها می دانستند که با مخالفت حضرت یعقوب روبرو خواهند شد، بنابراین برای ایجاد اطمینان و جلب رضایت پدر، قول می دهند که از ابتدا مراقبت کنند («انا له لحافظون») که فاصله «حافظون» در همین راستا و متناسب با مضمون آیه به کار رفته است.

در بررسی تقدیم و تأخیر فواصل به خاطر رعایت ریتم و آهنگ فاصله ها و مسجع ساختن آن ها، شایان ذکر است:

همان طور که قبلاً اشاره شد، تناسب و هماهنگی یکی از ویژگی های مطلوب زبان عربی است که قرآن کریم از این ویژگی در ساخت نظم آوایی خود بهره گرفته و برای رعایت سجع، برخی ساختارهای نحوی را جابجا نموده است. به عنوان مثال:

تقدیم معمول بر عامل در بخش پایانی آیه ۴ سوره یوسف ﴿... رَأَيْتُكُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾ که در اصل «سایتهم ساجدین لی» بوده است، زیرا «لی» جار و مجرور و متعلق به اسم فاعل «ساجدین» می باشد و در اصل می بایست متأخر از «ساجدین» قرار می گرفت که به خاطر رعایت فاصله و سجع مقدم شده است.

تقدیم جار و مجرور «له» در «لناصحون» در آیه ﴿قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ﴾ (یوسف: ۱۱) که عامل و متعلق آن است، می بایست طبق ساختار اصلی به شکل «لناصحون له» می آمد، اما به خاطر رعایت سجع و حفظ فاصله، «لناصحون» مؤخر شده است. این حالت در آیات ۱۳، ۴۰، ۴۳، ۴۹، ۶۳ و ۸۱ نیز تکرار شده است و نشانگر اهمیت حفظ ریتم و موسیقی فواصل قرآنی است.

۴. فواصل مختوم به «م»، «راء» و «ل»

پانزده فاصله از فواصل این سوره به حرف میم ختم می شود و دو فاصله با حرف «راء» و یک فاصله هم با «ل» پایان پذیرفته که در جدول زیر به تفکیک و با بیان موضوع آیات بیان شده است:

فاصله های میم					
شماره آیه	فاصله	موضوع آیه	شماره آیه	فاصله	موضوع آیه
۶	حکیم	انتخاب پیامبران از طرف خداوند و تعلیم آن و اتمام به حضرت یعقوب و خاندان او	۲۵	الیم	اتهام خیانت به حضرت یوسف (علیه السلام) توسط زن عزیز مصر
۲۸	عظیم	تبرئه حضرت یوسف از کید زلیخا	۳۱	کریم	برگزاری جلسه توسط زلیخا برای تبرئه خود و نشان دادن زیبایی یوسف (علیه السلام)
۳۴	العلیم	استجاب دعای حضرت یوسف توسط پروردگار و دفع کید زنان	۵۰	علیم	درخواست فاش توطئه زنان علیه حضرت عباس
۵۳	رحیم	اعتراف حضرت یوسف به لطف و رحمت الهی در نجات از کید زنان	۵۵	علیم	درخواست خزانه داری از پادشاه توسط حضرت یوسف
۷۲	زعیم	جستجوی جام پادشاه از کاروان برادران یوسف (علیه السلام)	۷۶	علیم	ترفند یوسف برای نگاه داشتن بنیامین در مصر
۸۳	الحکیم	صبر زیبای حضرت یعقوب و امیدواری در پیدا کردن یوسف و بنیامین	۸۴	کظیم	نابینا شدن حضرت یعقوب در غم یوسف
۹۵	القدیم	«احساس بوی یوسف توسط حضرت یعقوب» و اتهام به ضلالت قدیمی	۹۸	الرحیم	به تعویق انداختن استغفار برای فرزندان توسط حضرت یعقوب
۱۰۰	الحکیم	تعبیر خواب حضرت یوسف (سجده ماه و خورشید و ستارگان برای او.....)			
فاصله های حرف «راء»					
۳۹	قهّار	تبلیغ یکتا پرستی توسط حضرت یوسف به یاران زندانی خود	۶۵	یسیر	برگرداندن متاع برادران یوسف به خودشان
فاصله های حرف «لام»					
۶۶	وکیل	وثیقه خواهی حضرت یعقوب برای فرستادن بنیامین با فرزندان			

از ۱۵ فاصله مختوم به حرف «م»، همه فاصله‌ها بدون استثنا بر وزن «فعلیل»، که یکی از اوزان معروف صفت مشبیه است، به کار رفته‌اند. این وزن بیانگر فزونی و ثبوت صفات در لایه‌های مختلف و متعدد رخدادهای سوره است. بررسی بسامد و فراوانی فاصله‌های میمی نشان می‌دهد که واژه‌های «علیم» و «حکیم» به ترتیب با ۴ بار و ۳ بار تکرار، پربسامدترین فاصله‌ها هستند و کاملاً هماهنگ و متناسب با محتوای کل سوره، که حول محور «علم» و «حکمت» می‌باشد. بیشترین تکرار در سوره یوسف مربوط به واژه علم و مشتقات آن است که تأکید بر اهمیت علم، مطرح شدن به عنوان نعمت الهی و اعطای آن به بنده‌ای از بندگان برگزیده، و شاکله داستان بر آن استوار است. از ۱۵ فاصله مختوم به «میم»، ۱۴ فاصله ویژگی‌ها و صفات مثبت را نشان می‌دهد و تنها یک فاصله «أَلِیم» با مضمون منفی است که به اتهام خیانت به حضرت یوسف (علیه السلام) توسط زن عزیز مصر مربوط می‌شود و نشانگر اوج دردناکی این اتهام است. با نگاهی به موضوعات مطرح شده در این ۱۵ آیه، هماهنگی محتوای آیات با فواصل ۱۵ گانه در اوج تناسب قرار دارد. به طور مثال، وقتی سخن از انتخاب پیامبران از طرف خداوند و تعلیم آن‌ها و اتمام نعمت به آنان به میان می‌آید، آیه «وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (یوسف: ۶) به واژه «حکیم» که حاکی از اوج تناسب محتوا با دلالت معنایی حکمت الهی است، پایان می‌یابد. همچنین، وقتی موضوع اتهام خیانت به حضرت یوسف مطرح می‌شود، آیه «وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْأَفْيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (یوسف: ۲۵) با فاصله «أَلِیم» به پایان می‌رسد که نهایت تناسب با موضوع آیه دارد. همچنین، آیه ۵۳ که به اعتراف حضرت یوسف به رحمت و لطف الهی در نجات از کید زنان اشاره دارد، با فاصله «رحیم» به پایان می‌رسد که تناسب و هماهنگی محتوایی با فاصله به شکل اعجازگونه نمایان است.

با توجه به تقسیم انواع فواصل بر اساس وزن و حرف پایانی، فواصل به کار رفته در ۱۵ آیه مختوم به «میم» از نوع متوازی هستند، یعنی هم وزن یکسانی دارند و حرف پایانی آن‌ها همسان است. مانند: حکیم، أَلِیم، عظیم، کریم، علیم و...

آرایه‌های به کار رفته در سطح دلالتی فاصله‌های مختوم به «میم» در این سوره، همه از نوع «تمکین» هستند. این آرایه‌ها برای تأکید و تقریر یا تأیید مضمون جمله و مناسب با بخش اول آیه به کار رفته‌اند. به عنوان نمونه، در آیه «وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (یوسف: ۶)، بخش آغازین آیه به بحث انتخاب پیامبر و تعلیم تأویل احادیث می‌پردازد که با صفت مشبیه «علیم» کاملاً تناسب دارد، و سپس به اتمام نعمت بر پیامبران و برگزیدگان پرداخته می‌شود که با فاصله «حکیم» در نهایت تناسب و انسجام است.

در خصوص تقدیم و تأخیر و جابه‌جایی ساختاری نحو برای ایجاد ریتم و موسیقی و تناسب‌سازی فاصله‌ها در فاصله‌های میمی، تنها در آیه ۵۰ تقدیم معمول بر عامل مشاهده می‌شود که «إِنَّ رَبِّي بِكِيدِهِنَّ عَلِيمٌ» آمده است، در حالی که عبارت می‌بایست به شکل «إِنَّ رَبِّي عَلِيمٌ بِكِيدِهِنَّ» ذکر می‌شد، چراکه «بکیده‌ن» از متعلقات شبه فعل «علیم» است و باید بعد از آن آورده می‌شد.

در فاصله‌های مختوم به «راء» مانند «قَهَّار» و «یسیر»، و یک فاصله مختوم به «لام» مانند «وکیل»، تناسب زیبایی با مضمون آیات مربوطه ایجاد کرده و میان فواصل تکراری تنوع جالبی به وجود آورده است.

نتیجه‌گیری

۱. نظام آوایی قرآن کریم جلوه‌هایی از اعجاز در هماهنگی شگفت‌انگیز میان حروف، حرکات، سکنتات، ریتم و آهنگ موسیقی را به نمایش می‌گذارد. یکی از جلوه‌های اعجاز آوایی قرآن، فواصل آیات و کلماتی است که آیات و وحیانی با آن‌ها به پایان می‌رسد.

۲. یکی از جلوه‌های اعجاز در سوره یوسف، نظم آهنگ و موسیقی حاصل از چینش و انتخاب واژگان پایانی آیات، یعنی فواصل آن است. هماهنگی میان فاصله‌ها و مقتضای حال آن‌ها، شیرینی و لذت چشم‌نواز و دوجندانی به سبک و اسلوب این سوره بخشیده است.

۳. تحلیل فواصل این سوره در سطوح مختلف نشان می‌دهد که تناسب محتوا و مضمون با دلالت معنایی و آوایی فاصله‌ها در نهایت هماهنگی و انسجام است.

۴. از ۱۱۱ فاصله به کار رفته در این سوره مبارکه، ۹۳ فاصله مختوم به «ن» است که یکی از حروف پر وضوح به شمار می‌آید. این حروف ضمن هماهنگی با جزئیات روشن و دقیق رخداد‌های داستان، واژگان به کار رفته در آن، که غالباً افعال مضارع یا اسم فاعل هستند، موجب آفرینش صحنه‌ها و رخداد‌های پویا و زنده در داستان شده است.

۵. همه حروف قبل از حرف «ن»، یعنی حرف یاء یا واو، موجب تلفظ مدی و کشیده شده و به ایجاد ریتم و موسیقی دلنشین و مخاطب‌پسند کمک کرده است.

۶. جابه‌جایی و تقدیم و تأخیر در ساختارهای نحوی به طور شایان توجهی در ایجاد فواصل هماهنگ و آهنگین در راستای اهداف این سوره مؤثر بوده است.

نشان دادن هماهنگی فواصل با محتوای آیات در همه فواصل این سوره، یکی از دستاوردهای این پژوهش است.

فهرست منابع

۱. آخوندی، علی اصغر، «فواصل و چگونگی ارتباط معنایی آن‌ها با آیات، دانشگاه تهران»، قم: پردیس فارابی، ۱۳۱۴ق.
۲.، «چالش ارتباطی معنایی فواصل با محتوای آیات قرآن کریم»، فصلنامه علمی- پژوهشی در تحقیقات علوم قرآن و حدیث، دانشگاه الزهراء، سال پانزدهم، شماره ۱، پیاپی ۳۷، بهار ۱۳۹۷ش.
۳.، «بررسی تطبیقی آرای تفسیری آیت الله جوادی و علامه طباطبایی در چگونگی ارتباط معنایی و محتوایی فواصل آیات. مطالعات تفسیر تطبیقی، شهریور ۱۴۰۲، ۸(۱)، ۱۹۲-۲۱۳.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۵. تقی‌پور، مروارید، استاد راهنما: حسین خانی کلفای، سبک شناسی سوره یوسف، دانشکده علوم قرآنی خوی، ۱۳۹۷ش.
۶. توکلی خانیکی، محمدجواد، استیری، محمد. (۱۴۰۲). بازسامانی گونه‌های حذف و تحلیل آماری و آوایی آن در فواصل قرآن. دو فصلنامه مطالعات سبک شناختی قرآن کریم.
۷. الرافعی، مصطفی صادق، اعجاز القرآن و البلاغة النبویة، دارالمنار، مکتبه فیاض، ۱۹۹۷م.
۸. زرکشی، محمد بن بهادر، البرهان فی علوم القرآن، محقق: محمد ابولفضل ابراهیم، مصر: دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۷۶ق.
۹. حسناوی، محمد، الفاصلة فی القرآن، عمان: دارعمار، دوم، ۲۰۰۰.
۱۰. حسینی، سیدمعصوم، شفیع پور، سجاد. (۱۴۰۲). نشانه شناسی آواها در دستیابی به فهم ساحت های مدلولی واژگان قرآن. دو فصلنامه مطالعات سبک شناختی قرآن کریم.
۱۱. حمدی، ابوعلی، محمد برکات، دراسات غب الاعجاز الیانی، عمان: دار وائل للنشر، ۲۰۰۰م.
۱۲. حیدریان، علی، تجوید مصور قرآن، تهران: ایمان، ۱۳۸۲ش،
۱۳. خالدی، احمد، معارف، مجید، ایازی، محمد علی، مهریزی، مهدی. (۱۴۰۱). تأملی بر گستره اثرگذاری لهجه‌ها، تنوع صوتی و تنغیم در توسعه قرائت قاریان و خوانش متن. مطالعات قرائت قرآن.
۱۴. خرقانی، حسن زیبایی شناسی قرآن از نگاه بدیع، مشهد، دانشگاه علوم انسانی، ۱۳۹۲ش.

۱۵. خضر، السيد، فواصل آیات القرآنية، قاهره، مكتبة الآداب، ۲۰۰۹م.
۱۶. سيدی، حسين زيبایى شناسی آیات قرآن کریم، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامى، ۱۳۹۰ش.
۱۷. شيخ جامی پشته ئی، على، گنجعلی، عباس، نوری کيذقانی، سيد مهدي. (۱۴۰۱). تحليل آوایی سوره‌های مبارکه زخرف و دخان در راستای القای معانی. دو فصلنامه مطالعات سبک شناختی قرآن کریم، ۶ (شماره دوم).
۱۸. صالح، رفيق احمد معين، دراسة الاسلوبية فى سورة مريم»، بی‌جا، جامعة النجاح الوطنية، كلية دراسات العليا، ۲۰۰۳م.
۱۹. طباطبائی، محمدحسین، الميزان فى تفسير القرآن»، بيروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.
۲۰. عباچی، اباذر، علوم البلاغة فى البديع و العروض و القافية، تهران: سمت، ۱۳۷۷ش.
۲۱. عباس، حسن، «خصائص الحروف العربيه و معانيها» بی‌جا، منشورات الكتاب العربی، ۱۹۹۸م.
۲۲. عبدالرئوف، حسين، سبک‌شناسی قرآن کریم، ترجمه پرويز آزادى، تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، بی‌تا.
۲۳. عبدالغنى المرسى، كمال الدين، فواصل الآيات القرآنية، اسکندريه: المكتب الجامعى الحديث، ۱۹۹۹م.
۲۴. فرهاديان، فاطمه. (۱۴۰۱). واكاوى روش‌های تربيتی بر مبنای سوره يوسف (مطالعه کیفی). فصلنامه قرآن و علوم اجتماعى، ۲(۲).
۲۵. قرشى بنابى، على اكبر، تفسير احسن الحديث، تهران: بنياد بعثت، دوم، ۱۳۷۵ش.
۲۶. كريم الكواز، محمد، سبک‌شناسی اعجاز بلاغی قرآن، ترجمه حسين سيدی، تهران، بی‌نا، ۱۳۸۶ش.
۲۷. مطهرپارسا، هوشمند. (۱۴۰۰). تربيت سياسی در قرآن با تأکید بر اصل حق محوری. فصلنامه قرآن و علوم اجتماعى، ۱(۱)، ۱۱۹-۸۹.

Resources

1. Abachi, Abazar, '*Ulum al-Balaghah fi al-Badi*', *al-'Arud wa al-Qafiyah (The Sciences of Rhetoric in Innovation, Prosody, and Rhyme)*, Tehran: SAMT, 1377 SH (1998-1999 CE).
2. Abbas, Hassan, *Khasais al-Huruf al-Arabiyyah wa Ma'aniha (The Characteristics and Meanings of Arabic Letters)*, N.p., Manshurat al-Kitab al-Arabi, 1998 CE.
3. Abd al-Ghani al-Mursi, Kamal al-Din, *Fawasel al-Ayat al-Quraniyyah (The Rhymes of the Quranic Verses)*, Alexandria: al-Maktab al-Jame'i al-Hadith, 1999 CE.
4. Abd al-Ra'uf, Hussein, *Sabk Shenasi Quran Karim (The Stylistics of the Holy Quran)*, Translated by Parviz Azadi, Tehran: Imam Sadiq University, n.d.
5. Akhundi, Ali Asghar, "*Barrasi Tatbiqi Arai Tafsiri Ayatollah Javadi va Allameh Tabatabaei dar Chigunegi Ertebat-e Ma'nayi va Mohtavayee Fawasel-e Ayat*" (*Comparative Study of the Interpretive Views of Ayatollah Javadi and Allameh Tabatabaei on the Semantic and Content Relationship of the Rhymes of the Verses*), *Comparative Interpretation Studies*, Shahrivar 1402 SH (August – September 2023), 8(1), 192-213.
6. Akhundi, Ali Asghar, "*Chalesh Ertebati Ma'nayi Fawasel ba Mohtavay-e Ayat Quran Karim*" (*The Challenge of the Semantic Relationship of Rhymes with the Content of the Verses of the Holy Quran*), *Scientific-Research Quarterly of Quranic and Hadith Studies*, Al-Zahra University, Year 15, Issue 1, Serial No. 37, Spring 1397 SH (2018 CE).
7. Akhundi, Ali Asghar, "*Fawasel wa Chigunegi Ertebat-e Ma'nayi Anha ba Ayat*" (*The Rhymes and Their Semantic Relationship Ways with the Verses*), University of Tehran, Qom: Farabi Campus, 1314 SH (1935-1936 CE).
8. Al-Rafi'i, Mustafa Sadiq, *I'jaz al-Quran wa al-Balaghah al-Nabawiyyah (The Inimitability of the Quran and the Prophetic Eloquence)*, Dar al-Manar, Maktabat Fayyad, 1997 CE.
9. Farhadian, Fatemeh, "*Wakavi-e Raveshhaye Tarbiyat Bar Mabna-ye Surah Yusuf (Motale'e Keyfi)*," (*Examining Educational Methods Based on Surah Yusuf [Qualitative Study]*), *Quran and Social Sciences Quarterly*, 2(2), 53-78, 1401 SH (2022-2023 CE). doi: 1022064/arq.2022.347118.1098.
10. Hamdi, Abu Ali, Mohammad Barakat, *Dirasat fi al-I'jaz al-Bayani (Studies in the Rhetorical Inimitability)*, Amman: Dar Wael li al-Nashr, 2000 CE.
11. Hasnawi, Mohammad, *Al-Fasilah fi al-Quran (The Pause in the Quran)*, Amman: Dar Ammar, 2nd Edition, 2000 CE.
12. Haydary Aman, Ali, *Tajwid Mosavar Quran (Illustrated Tajweed of the Quran)*, Tehran: Iman, 1382 SH (2003-2004 CE).
13. Hosseini, Seyed Masoum, & Shafipour, Sajad, "*Neshaneh Shenasi Avaha dar Dastyabi be Fahm-e Sahathaye Modeluli Vajegan Quran*" (*Semiotics of Sounds in Achieving the Understanding of the Modalities of Quranic Words*), *Biannual Journal of Stylistic Studies of the Holy Quran*, 1402 SH (2023-2024 CE). doi: 1022034/sshq.2023.405166.1327.
14. Ibn Manzur, Mohammad bin Mukarram, *Lisan al-Arab (The Tongue of the Arabs)*, Beirut: Dar Sadir, 1414 AH (1993-1994 CE).

15. Karim al-Kawaz, Mohammad, *Sabk Shenasi I'jaz Balaghi Quran (The Stylistics of the Rhetorical Inimitability of the Quran)*, Translated by Hossein Seyedi, Tehran, n.p., 1386 SH (2007-2008 CE).
16. Khalidi, Ahmad, Ma'aref, Majid, Eyazi, Mohammad Ali, & Mehrizi, Mahdi, "Ta'amoli bar Gostareh Asar Gozari Lahjeha, Tanavo'e Soti va Tanaghim dar Tose'e Qira'at Qarian va Khwanesh-e Matn," (*A Reflection on the Extent of the Impact of Dialects, Phonetic Diversity, and Intonation in the Development of Quranic Recitation and Text Reading*), *Quran Recitation Studies*, 10(18), 31-60, 1401 SH (2022-2023 CE). doi: 10.22034/qer.2022.7183.
17. Khedr, Al-Seyyed, *Fawasel Ayat al-Quraniyyah (The Rhymes of the Quranic Verses)*, Cairo: Maktabat al-Adab, 2009 CE.
18. Khorrakani, Hassan, *Ziba Shenasi Quran az Negah Badi' (The Aesthetics of the Quran from the Perspective of Rhetoric)*, Mashhad: Faculty of Humanities, 1392 SH (2013-2014 CE).
19. Motahhar Parsa, Houshmand, "Tarbiyat Siyasi dar Quran ba Ta'kid bar Asl-e Haq-Mahvari," (*Political Education in the Quran with an Emphasis on the Principle of Right-Centeredness*), *Quran and Social Sciences Quarterly*, 1(1), 89-119, 1400 SH (2021-2022 CE). doi: 1022064/arq.2021.138621.
20. Qarashi Bonabi, Ali Akbar, *Tafsir Ahsan al-Hadith (The Best Narration Exegesis)*, Tehran: Bonyad Besat, 2nd Edition, 1375 SH (1996-1997 CE).
21. Saleh, Rafiq Ahmad Muin, *Dirasat Aslubiyyah fi Surah Maryam (Stylistic Studies in Surah Maryam)*, N.p., National University of Najah, College of Graduate Studies, 2003 CE.
22. Seydi, Hossein, *Ziba Shenasi Ayat Quran Karim (The Aesthetics of the Holy Quran Verses)*, Qom: Islamic Sciences and Culture Research Institute, 1390 SH (2011-2012 CE).
23. Sheikh Jami Poshte'i, Ali, Ganjali, Abbas, & Nouri Keyzeghani, Seyed Mahdi, "Tahlil Avayi Surahaye Mobarakeh Zukhruf va Dukhan dar Rasteh-e Elqay-e Ma'ani," (*Phonetic Analysis of the Blessed Surahs of Zukhruf and Dukhan in Conveying Meanings*), *Biannual Journal of Stylistic Studies of the Holy Quran*, 6(Second Issue), 108-130, 1401 SH (2022-2023 CE). doi: 1022034/sshq.2022.362771.1209.
24. Tabatabaei, Mohammad Hossein, *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran (The Balance in the Exegesis of the Quran)*, Beirut: Mu'assasat al-A'lami li al-Matbu'at, 1390 AH (1970-1971 CE).
25. Taqi-Pour, Morvarid, Supervisor: Hussein Khani Kalqai, *Sabk Shenasi Surah Yusuf (The Stylistics of Surah Yusuf)*, Faculty of Quranic Sciences Khoy, 1397 SH (2018-2019 CE).
26. Tavakkoli Khaniki, Mohammad Javad, & Estiri, Mohammad, "Bazsamani Gunehaye Hazf va Tahlil Amari va Avayi An dar Fawasel-e Quran" (*Reorganization of Deletion Types and Their Statistical and Phonetic Analysis in the Rhymes of the Quran*), *Biannual Journal of Stylistic Studies of the Holy Quran*, 1402 SH (2023-2024 CE).
27. Zarkashi, Mohammad bin Bahadur, *Al-Burhan fi 'Ulum al-Quran (The Proof in Quranic Sciences)*, Edited by Mohammad Abu al-Fadl Ibrahim, Egypt: Dar Ihya al-Kutub al-Arabiyyah, 1376 AH (1956-1957 CE).